

AUTOBIOGRAFIA nr 1 (12) 2019 s. 119–142
ISSN 2353-8694
DOI: 10.18276/au.2019.1.12-08

AUTOBIOGRAFIE
ETNOGRAFICZNE

MIŁOSŁAWA BORZYSZKOWSKA-SZEWCZYK*
Uniwersytet Gdański

Zakleszczony pomiędzy Wschodem i Zachodem? Tożsamościowe sploty Franka Meislera

Streszczenie

W artykule poddałam refleksji tekstualne konstrukcje projektu tożsamościowego oraz obraz Wolnego Miasta Gdańska w autobiografii wznoszącego tam artysty pochodzenia żydowskiego Franka Meislera zatytułowanej *Zaułkami pamięci. Gdańsk – Londyn – Jaffa*. Wychodząc od analizy narracyjnej, prześledziłam sposób portretowania kulturowego splotu Wolnego Miasta Gdańska i tamtejszej społeczności żydowskiej w jej zróżnicowaniu. Uwzględniłam zarówno kwestię ujmowania doświadczenia pogranicza i żydowskości, jak i różnice w ich przedstawianiu w stosunku do utartej matrycy postrzegania relacji Wschód–Zachód, a także wielojęzyczność jako motyw i strategię narracyjną. Tekst Meislera został ujęty w ramach literatury kulturowego pogranicza i postfaktograficznej literatury Holocaustu.

Słowa kluczowe

Frank Meisler, kindertransporty, Wolne Miasto Gdańsk, żydzi/Żydzi pomorscy – projekt tożsamościowy, literatura pogranicza kulturowego, literatura interkulturowa, postfaktograficzna literatura Holocaustu

* Kontakt z autorką: miłosława.borzyszkowska@ug.edu.pl; ORCID: 0000-0002-9312-9553.

Wprowadzenie

Wschód i Zachód. Kierunki świata czy przede wszystkim wielkości wyobrażone? Jako utrwalone matryce postrzegania pomagają zrozumieć rzeczywistość, w której żyjemy, czy może determinują – a jednocześnie zaburzają – postrzeganie jego złożoności? Dają szansę na odnalezienie się w przestrzeni kulturowej czy wręcz przeciwnie?

W autobiografiach autorów pochodzenia żydowskiego z Gdańska kategorii Wschód i Zachód występują jako punkty odniesienia oraz zestawy stereotypowych wyobrażeń, jako element socjalizacji w starej *Heimat*, niepodważalny bądź też weryfikowany – z dystansu czasowego i przestrzennego – życiowym doświadczeniem¹. Ich autorzy wzrastali w Wolnym Mieście Gdańsku – kompromisowym wobec niemieckich i polskich roszczeń tworze politycznym powstałym w wyniku traktatu wersalskiego, na wpół autonomicznym mieście-państwie pod kuratelą Ligi Narodów. Günter Grass sportretował Gdańsk z perspektywy insidera jako miasto prowincjonalne, którego losy warunkuje pograniczne położenie na polsko-niemieckim przecięciu kultur. Taki właśnie obraz wprowadził do literatury światowej. Grass jako pierwszy zintegrował nie tylko dotychczas monologizujące niemieckie i polskie makronarracje narodowe, ale także narracje przeciw-pamięci (Michel Foucault) – żydowską i kaszubską. Alfred Döblin natomiast z perspektywy *flâneura* zestawiał kontrastowo w literackiej relacji zatytułowanej *Podróż po Polsce* (1925)² homogeniczny obraz Wolnego Miasta Gdańska jako ostoji niemieckiego prowincjonalnego filistera z bogactwem kulturowym i dynamicznym rozwojem miast młodego państwa polskiego. Przy czym zaledwie na marginesie odniósł się do polsko-niemieckiego konfliktu politycznego o to miasto pogranicza.

Jednym z gdańskich autobiografów jest Frank Meisler (urodzony w 1925 roku w Wolnym Mieście Gdańsku – zmarły w 2018 w Tel Awiwie). *On the Vistula Facing East*³ – tak znamienne brzmi tytuł angielskojęzycznego oryginału opowieści izraelsko-brytyjskiego artysty, architekta i rzeźbiarza, autora między innymi cyklu pomników upamiętniających

¹ Obrazowi Gdańska w autobiografiach autorów pochodzenia żydowskiego poświęcona jest znaczna część IV rozdziału mojej monografii pt. *Jüdische Gedächtnisopographien im Grenzraum. Autobiographik nach 1945 von Autoren jüdischer Herkunft im Pommernland (Pommerellen und Hinterpommern)* (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego – Instytut Kaszubski, 2019). Na tych rozważaniach opiera się treść niniejszego artykułu.

² Alfred Döblin, *Podróż po Polsce*, tłum. Anna Wołkowicz, posłowie Henryk Grynberg (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000). Z perspektywy dzisiejszych badań tekst ten można uznać za literacką odmianę reportażu.

³ Polskie wydanie: *Zaułkami pamięci. Gdańsk – Londyn – Jaffa*, tłum. Agata Teperek, Andrzej Szewczyk, red. i posłowie Miłosława Borzyszkowska-Szewczyk (Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2014); wydanie niemieckie: *An der Weichsel gegen Osten. Mein Leben zwischen Danzig, London und Jaffa*, red. Miłosława Borzyszkowska-Szewczyk, Uwe Neumärker (Berlin: Stiftung Denkmal für die ermordeten Juden Europas, 2016).

akcję kindertransportów⁴. Stoją one przy dworcach kolejowych w miastach europejskich, które znajdują się na trasie przejazdu żydowskich dzieci w latach 1938–1939, przewożonych z obszarów opanowanych przez nazistów do Wielkiej Brytanii. Grupy małych uciekinierów wysyłano z Niemiec, Czechosłowacji, Austrii, Wolnego Miasta Gdańska⁵. Jednym z uratowanych był trzynastoletni Frank Meisler, który wyruszył właśnie z Wolnego Miasta Gdańska w ostatnich dniach sierpnia 1939 roku⁶.

Franka Meislera uznać można za przedstawiciela subgrupy pomorskich literatów – autorów tekstów autobiograficznych pochodzenia żydowskiego⁷ – którzy współkreują „popękany krajobraz pamięci”⁸ o utraconych i odnalezionych małych ojczyznach Europy Środkowo-Wschodniej. Tworzą wspólnotę pamięci i zarazem są przedstawicielami jednej z nich, rozumianej jako grupy, w której pytanie „Czego nie wolno nam zapomnieć?” zajmuje centralną pozycję i określa jej tożsamość⁹. Teksty te, przynależące do literatury pogranicza kulturowego, odczytywać można jako dokumenty dotyczące procesów kulturowego kontaktu na pograniczu, zachodzących w formie wymiany, wzajemnego przenikania, odgraniczania czy też konfliktu;

⁴ O kindertransportach zob. m.in. *Die Kindertransporte 1938/39. Rettung und Integration*. Mit Beiträgen von Ilse Aichinger, red. Wolfgang Benz, Claudia Curio, Andrea Hammel (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 2003 (=Die Zeit des Nationalsozialismus); Claudia Curio, *Verfolgung, Flucht, Rettung. Die Kindertransporte 1938/39 nach Großbritannien* (Berlin: Metropol Verlag, 2006). Mieczysław Abramowicz, „Reise ins Leben. Kindertransporte aus Danzig 1939”, w: *Danziger Identitäten. Eine mitteleuropäische Debatte*, red. Basil Kerski (Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2011), 97–113.

⁵ A także z polskiego Zbąszynia. W tej miejscowości przygranicznej funkcjonował od października 1938 do maja 1939 obóz przejściowy dla obywateli polskich, głównie pochodzenia żydowskiego, wydalonych z Niemiec.

⁶ Zginęli w KZ Auschwitz, o czym autor dowiedział się po zakończeniu działań wojennych. Ostatni adres, na który Frank wysyłał do nich kartki z Londynu, znajdował się w warszawskim getcie.

⁷ Inne teksty autobiograficzne pióra żydowskich autorów z Gdańska to m.in.: Gertrud Dworetzki, *Heimort Freie Stadt Danzig* (Düsseldorf: Droste, 1986); Mira Ryczke-Kimmelman, *Life Beyond the Holocaust*, red. i posłowie Gilya Gerda Schmidt (Knoxville: University of Tennessee Press, 2004); Erwin Lichtenstein, *Bericht an meine Familie. Ein Leben zwischen Danzig und Israel*, posłowie Günter Grass (Darmstadt–Neuwied: Luchterhand, 1985), Else/Elżbieta Pintus, *Moje prawdziwe przeżycia / Meine wahren Erlebnisse*, tłum. Miłoslawa Borzyszkowska-Szewczyk, red. Józef Borzyszkowski (Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2005). Else Pintus pochodziła wprawdzie z miejscowości Chmielno, ale spędziła w Gdańsku lata 1939–1942, pracując w żydowskim domu opieki pełniącym rolę getta budynkowego.

⁸ Metaforą tą Eva Hahn i Hans Henning-Hahn, niemieccy historycy i kulturoznawcy, ujęli wielowątkową strukturę niemieckiej pamięci zbiorowej dotyczącej byłego „niemieckiego Wschodu”. Zob. Eva Hahn, Hans-Henning Hahn, „Flucht und Vertreibung”, w: *Deutsche Erinnerungsorte*, t. 1, red. Etienne Francois, Hagen Schulze (München: C.H. Beck, 2001), 350.

⁹ Pojęcie „wspólnoty pamięci” Jan Assmann ujął w swojej koncepcji za Pierre’em Norą. Zob. Jan Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. Anna Kryczyńska-Pham (Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008), 46.

to medium refleksji czy też jej katalizator¹⁰. Zarazem jest to również instrument konturowania kulturowej specyfiki i dyferencji, a także wyznacznik pozycjonowania się w określonym splocie kulturowym poprzez wyznaczanie granic między swojskością a obcością. Głosy te jednakże właściwie nie docierają do szerszego grona czytelników, choćby z tej przyczyny, że większość autobiografii spod pióra autorów żydowskiego pochodzenia nie została przetłumaczona na język polski.

O autorze i jego tekście

Frank Meisler urodził się 30 grudnia 1925 roku w Wolnym Mieście Gdańsku. Jego matka – Meta z domu Boss (ok. 1900–1943?) – wywodziła się ze środowiska gdańskich zasymilowanych Żydów niemieckich, była córką poważanego przedsiębiorcy, a w latach 1925–1928 również członką Rady Reprezentantów z ramienia liberałów we władzach gdańskiej Gminy Synagogałnej¹¹. Dziadek autora, Franz Boss, był przedstawicielem kolejnego pokolenia rozległej rodziny, która na początku XIX wieku osiadła w Gdańsku i na Pomorzu. Ojciec Franka, Michał (Mischa) Meisler, przyszedł na świat w 1886 roku w Łodzi w rodzinie polskich Żydów¹². Ukończył sześć semestrów studiów medycznych na Uniwersytecie Warszawskim, a potem wraz z falą migracji Żydów wschodnioeuropejskich w 1920 roku przybył do Wolnego Miasta Gdańska¹³, aby rozwijać przedsiębiorstwo transportowe, które prowadził wraz z bratem. Posługiwał się jako *native speaker* językiem polskim, niemieckim i jidysz, a jako absolwent rosyjskiego gimnazjum w Łomży również rosyjskim. Syn wspomina, że darzył język i kulturę rosyjską szczególną atencją.

Po wydaleniu żydowskich dzieci ze szkół państwowych w Wolnym Mieście Gdańsku w 1936 roku „na życzenie ojca” Frank kontynuował naukę w Gimnazjum Polskim im. J. Piłsudskiego Macierzy Szkolnej w Gdańsku. Michał Meisler, nieposiadający gdańskiego obywatelstwa,

¹⁰ Definicja literaturoznawstwa interkulturowego zob. Norbert Mecklenburg, „Interkulturelle Literaturwissenschaft”, w: *Handbuch. Interkulturelle Germanistik*, red. Alois Wierlacher, Andrea Bogner, (Stuttgart: J.B. Metzler, 2003), 437.

¹¹ Samuel Echt, *Dzieje Żydów Gdańskich*, tłum. Wojciech Łygaś, red. Mieczysław Abramowicz (Gdańsk: Maszperia Literacka – Wydawnictwo Oskar, 2012), 253.

¹² Informacje na temat biografii Franka Meislera i jego rodziny zweryfikowano na podstawie dokumentów w archiwum prywatnym autobiografa, zebranej w wyniku jego starań o przyznanie odszkodowania dla ofiar Holokaustu od rządu Republiki Federalnej Niemiec. Kopia dokumentacji z archiwum M.B.-Sz.

¹³ Migracja Żydów wschodnioeuropejskich przez Wolne Miasto Gdańsk i jej wpływ na strukturę, życie społeczne i kulturalne Żydów gdańskich opisał Grzegorz Berendt, *Żydzi na terenie Wolnego Miasta Gdańska* (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997), rozdział „Emigracja Żydów przez Gdańsk w latach dwudziestych”, 52–60.

został zmuszony do opuszczenia miasta. Odtąd prowadził interesy z Warszawy i Gdyni, która stała się także miejscem spotkań z rodziną pozostałą w Gdańsku.

Frank wyjechał 25 sierpnia 1939 roku – ostatnim z gdańskich kindertransportów. W Londynie czekały na niego siostry matki i babcia. Opieki nad chłopcem podjęła się najstarsza siostra matki Ruth i jej mąż Kurt Regensburger (po zmianie nazwiska: Regan), który dopiero stabilizował swoją praktykę lekarską. Nastolatek podjął naukę w szkole średniej z internatem. Edukacja w tej placówce wymagała opanowania kolejnego języka i kodu kulturowego, gdyż podczas nauki w gimnazjum zdobył tylko podstawy angielszczyzny. Po ukończeniu szkoły w 1943 roku wstąpił na ochotnika do Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii. Brał udział w walkach jako członek służb meteorologicznych. Po wojnie w ramach stypendium polskiego rządu emigracyjnego podjął studia architektoniczne w Manchesterze (1946–1952). Po kilku latach pracy w biurach architektonicznych w Manchesterze i Londynie w 1956 roku wyemigrował do Izraela, stając przed wyzwaniem, jakim było odnalezienie się w kolejnej rzeczywistości. W latach sześćdziesiątych zajął się intensywnie rzeźbą, za tworzywo obierając najpierw drewno, a od lat siedemdziesiątych metal. Z czasem odszedł zupełnie od wyuczonego zawodu architekta. Jego warsztat mieścił się na starówce Jaffy, w dzielnicy artystów, a rzeźby rozproszone są po całym świecie. Znajdują się w zbiorach prywatnych kolekcji i muzeów, ale także tworzą semiosferę przestrzeni publicznej¹⁴.

Uzupełniając obraz kapitału społeczno-kulturowego memuarysty, warto dodać, że kuzy-nem matki Franka Meislera był gdański dziennikarz i niemiecki poeta ekspresjonizmu Erich Ruschkewitz, publikujący w niemieckich i polskich periodykach i utrzymujący kontakty ze Stanisławem Przybyszewskim, w czasie gdy pisarz przebywał w Wolnym Mieście Gdańsku w latach dwudziestych¹⁵.

Opowieść Franka Meislera obejmuje okres jego życia do przybycia do Izraela w 1956 roku. Znaczącą jej część zajmują refleksje nie tyle o utraconym świecie gdańskich Żydów, co o wielobarwnej codzienności Wolnego Miasta Gdańska, której istotnym elementem – do cezury 1939 roku – byli także Żydzi. Autobiografia ma charakter projektu literackiego, a tym samym cele dokumentaryzmu i autoterapii zostały podporządkowane koncepcji estetycznej. To powieść autobiograficzna o cechach pikarejskich, na której kładzie się cień Holocaustu.

¹⁴ Oprócz wspomnianych pomników poświęconych kindertransportom, wyposażenia synagog w Moskwie i Mannheim, upamiętnień wydarzeń w sferze publicznej, m.in. masakry więźniarek żydowskich KL Stutthof w Jastarnyj/Palmnicken w Obwodzie Kaliningradzkim, wymienić należy także pomnik poświęcony architektom porządku pojałtańskiego: Stalinowi, Rooseveltowi i Churchillowi, odsłonięty w 2008 roku w Soczi.

¹⁵ Por. Marion Brandt, „Der Danziger Dichter und Publizist Erich Ruschkewitz (1904–[?])”, w: *Deutsch-jüdische Presse und jüdische Geschichte. Dokumente, Darstellungen, Wechselbeziehungen*, red. Eleonore Lappin, Michael Nagel, t. 2 (Bremen: edition lumière, 2008), 59–72.

Protagonista, a zarazem pierwszoosobowy narrator z determinacją zмага się z przeciwnościami wpisanymi w żydowski los I połowy XX wieku. Wchodząc w kontakt z przedstawicielami różnych warstw społecznych, kreśli satyryczny obraz epoki. Nawet jeśli przez niemal cały tekst zachowana jest jedność narratora, autora i protagonisty, postulowana w „pakcie autobiograficznym” Philippe’a Lejeune’a¹⁶. Narrację tę cechuje hybrydowy charakter, zgodny ze współczesnym usytuowaniem autobiografii na styku powieści, psychologii i dziejopisarstwa, a tym samym na pograniczu literatury fikcjonalnej i niefikcjonalnej¹⁷.

Pikarejsko doprawia narrator portrety zarówno po linii matriarchalnej – zamożnej gdańskiej rodziny, od pokoleń zamieszkującej Gdańsk i Pomorze, krewnych ojca w podłomżyńskim sztetlu (w rozdziale *Anatewka bez skrzyпка*), jak i ludzi napotkanych na różnych etapach życia w Gdańsku i Wielkiej Brytanii. Łańcuch epizodów ukazany jest z perspektywy pierwszoosobowego narratora, który w konfrontacji ze złem i podwójnymi standardami świata stopniowo gubi dziecięcą ufność. W kolejnych rozdziałach przemienia się w, czy też kreuje się wraz z rozwojem opowieści na szelmę-hedonistę, umiającego korzystać z nadarzających się okazji. W krzywym zwierciadle ukazuje swoje środowisko, a jednocześnie nieraz i sam jest potraktowany krytycznie¹⁸.

Można dopatrzeć się w tej opowieści cech narracji późnonowoczesnej. Autor nie tylko poddaje refleksji niewypowiadalność doświadczenia, ale także wskazuje czytelnikowi, że pełna rekonstrukcja przeszłości nie jest możliwa, a obraz wyłaniający się ze wspomnień podlega prawom selekcji ludzkiej pamięci. Stąd i narracja jest niejako porwana, zbudowana z mikrohistorii, anegdot i portretów, miejscami o zamazanych konturach, które tworzą puzzle nieaspirujące do bycia jednolitym dziełem. Narrator-demiurg jak w gabinecie osobliwości dobiera i pokazuje czytelnikowi postaci, sceny i przedmioty. Inscenizacja, ironia i parodia towarzyszą tej auktorialności, która sama pokazuje się w krzywym zwierciadle. Czytelnik odnosi wrażenie, że wraz z komentatorem przegląda rodzinny album. Przy czym akcja jest wartka, a na jej dynamikę wpływa między innymi owa heterogeniczność narracyjnych elementów. Mamy do czynienia z narratorem, który zdaje się pojmować siebie jako „Sinn- und

¹⁶ Philippe Lejeune, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, tłum. Wincenty Grajewski i in., red. Regina Lubaś-Bartoszyńska (Kraków: Universitas, 2007).

¹⁷ Günter Niggel, „Einführung”, w: *Die Autobiographie. Zur Form und Geschichte einer literarischen Gattung*, red. Günter Niggel (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989), 7.

¹⁸ Definicja powieści pikarejskiej zob. Klaus Hübner, „Schelmenroman”, w: *Metzler Lexikon. Literatur*, red. Dieter Burdorf, Christoph Fasbender, Burkhard Moennighoff (Stuttgart–Weimar: J.B. Metzler 2007, 3), 683.

Biographie-Bastler¹⁹ – majster-klepka sensów i biografii, a własną historię przedstawia – czy też raczej stylizuje – jako radzenie sobie z życiem, spontaniczne i nieraz oportunistyczne pokonywanie trudnych sytuacji biograficznych²⁰. W jednej z recenzji książki podkreślono wspaniale rozłożone akcenty pomiędzy powagą a radością życia²¹.

Poza dominującą narracją pierwszoosobową autor sięga miejscowo po trzecioosobową, jak na przykład w fikcyjnym liście do dziadka, po którym odziedziczył imię. List otwierający opowieść prowadzony jest dialogicznie, a miejscami pojawia się forma „ty”, która podkreśla apostroficzną funkcję wypowiedzi²². Jako strategia fikcjonalizacji uwidacznia retoryczny charakter dialogu z tymi, którzy odeszli – poprzedników w rodzinnej sztafecie pokoleń²³. Natomiast w miejscach, gdzie poddawane jest refleksji wspomniane czy też wspominające „ja”, stosowana jest trzecia osoba, co podkreśla dystans opowiadającego do wydarzeń i postaci z przeszłości.

Frank Meisler niejako ucina potencjalne spekulacje na temat motywacji autorskich. Postrzega tworzenie autobiografii raczej jako oczywisty etap życia, sytuując się w gronie osób piszących o utraconych ojczyznach oraz o wymazanych żydowskich światach w Europie. W *Epilogu* zamieszcza taką oto wzmiankę: „Poczułem, że nadszedł czas, by napisać coś o Gdańsku, z którego pochodzę, a który dawno uległ zniszczeniu, i o mieszkających tam niegdyś ludziach, którzy wiele lat temu odeszli”²⁴.

Jako punkt zwrotny w swoim życiu ukazuje opuszczenie rodzinnego miasta i pożegnanie z rodziną. To wydarzenie stanowi także przełom w narracji. Opowieść dotycząca Gdańska uporządkowana jest według postaci i miejsc, które składają się na obraz-wspomnienie rodzinnego miasta. Kolejne rozdziały natomiast, dotyczące pobytu w Wielkiej Brytanii, ułożone są chronologicznie²⁵. Zakończenie wspomnień i zarazem europejskiego etapu życia tworzy *alija*.

¹⁹ Ulrich Beck, „Eigenes Leben. Skizzen zu einer biographischen Gesellschaftsanalyse”, w: *Eigenes Leben. Ausflüge in die unbekanntes Gesellschaft, in der wir leben*, red. Ulrich Beck, Wilhelm Vossenkuhl, Ulf Erdmann Ziegler (München: C.H. Beck, 1995), 171.

²⁰ Uwe Schimank, „Biographie als Autopoiesis. Eine systemtheoretische Rekonstruktion von Individualität”, w: *Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende*, red. Hans-Georg Brose, Bruno Hildebrandt (Opladen: Verlag für Sozialwissenschaften, 1988), 55–72.

²¹ Eugeniusz S. Kruszewski, „Frank Meisler, Zaułkami pamięci. Gdańsk-London-Jaffa [...]”, w: *Acta Cassubiana*, t. XVII, (Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2015), 290.

²² Nanette C. Auerhahn, Dori Laub, „Holocaust Testimony”, w: *Holocaust and Genocide Studies*, 5 (1990): 452.
²³ *Ibidem*, 452.

²⁴ Meisler, *Zaułkami pamięci*, 324.

²⁵ Za tę obserwację dziękuję członkom seminarium doktorskiego prof. Małgorzaty Czermińskiej na Uniwersytecie Gdańskim, w którego spotkaniu i we wspólnej interpretacji tekstu Franka Meislera uczestniczyłam w maju 2015 roku.

Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę, że książka powstała w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, po okresie pomijania w Izraelu przeszłości europejskiej, w swojej strukturze narracyjnej tekst Meislera stanowi model alternatywny wobec typowej izraelskiej autobiografii. Jak stwierdza Yael Zerubavel we wstępie do swojej książki *Recovered Roots*, zaczynać się powinna ona *aliją* i ignorować wcześniejsze etapy życia²⁶.

Tok opowieści Meislera przetykają anegdoty przechowywane w pamięci rodzinnej i rozproszone zapowiedzi/prolepsy – sceny z życia po 1956 roku, które jednocześnie poszerzają horyzont osobistych doświadczeń narratora. Rozproszeni po świecie członkowie rodziny konfrontują się z poszczególnymi wydarzeniami z historii rodzinnej, wyjaśniają je z dystansu czasowego oraz z różnych perspektyw, a tym samym uzupełniają ich obraz jak puzzle o kolejne konteksty. Nawiązując do myśli Józefa Tischnera, można określić taki sposób dopowiadania jako pluralizowanie spojrzeń, które jako strategia narracyjna wzmacnia postfaktograficzny charakter wypowiedzi.

Obraz Wolnego Miasta Gdańska

Autor podejmuje próbę uchwycenia specyfiki czasu i miejsca. Utrwała słowem nie tyle same postacie i wydarzenia, co swoistość danego momentu w przeszłości, a zarazem jego uniwersalne przesłanie. Zmysł obserwacji, „spojrzenie z ukosa” człowieka pogranicza i przedstawiciela mniejszości kulturowej, wielojęzyczność, wrażliwość artysty, giętkość mowy, umuzykalnienie i oko absolwenta architektury naznaczają sposób tkania opowieści. To mikronarracje o ludziach i miejscach, które współtworzyły gdańską codzienność i uczestniczyły w Wielkiej Historii, stanowiąc jej przedmiot, ale czasem także i podmiot. Meisler-narrator opowiada obrazowo, kreśląc sceny z życia gdańszczan i pomorzan. Operuje anegdotą, buduje tkanekę narracji, przeskakując między kolejnymi płaszczyznami czasowymi i wielokrotnie odwołując się do innych tekstów kultury. Odtwarza wielowymiarowe portrety barwnych postaci, oddając zróżnicowanie żydowskiej społeczności regionu oraz jej splątane stosunki wewnętrzne. Pióro pamiętnikarza utrwała sceny oddające relacje z niemieckimi i kaszubskimi sąsiadami oraz przyjaciółmi, a także polskimi kolegami i nauczycielami. Relacje te naznaczone są narastającym antysemityzmem i postępującymi prześladowaniami obywateli żydowskiego pochodzenia. Odzwierciedlają atmosferę polsko-niemieckich stosunków w Wolnym Mieście Gdańsku, nierzadko opartych na rywalizacji i konflikcie. Narrator nie przemilcza gorzkich przeżyć dziecka i dorastającego chłopca, nawet tych pozostających pod postacią traum na całe życie: przeżyć gdańskiego *bówki*, który musiał stawiać czoła antysemityzmowi, zarówno

²⁶ Por. Yael Zerubavel, *Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition* (Chicago–London: University of Chicago Press, 1995), XV.

w nazistowskim, jak i polskim wydaniu, w poczuciu stałego zagrożenia wykluczeniem. Nie wycina jednakże osobistego i żydowskiego doświadczenia z kontekstu, uwzględniając między innymi funkcjonujące we wzajemnym postrzeganiu negatywne etniczne stereotypy oraz tragizm losów polskich i kaszubskich na Pomorzu po 1 września 1939 roku.

Ukazuje różne postawy pomorskich Żydów wobec mitu niemiecko-żydowskiej wspólnoty²⁷, a następnie paletę reakcji na postępującą stygmatyzację i wykluczanie z życia społecznego. Kreśli też sceny dyskusji prowadzonych przy rodzinnych stołach na temat bieżącej sytuacji politycznej, a pisząc o wujku z Piły, prezentuje sympatie narodowe niemieckich Żydów. Utrwała frankofilskie przekonania ojca, wierzącego bezgranicznie w siłę militarną i lojalność tego sojusznika. Oddaje realistyczny osąd sytuacji rodziny ze strony matki, której członkowie w latach trzydziestych po kolei decydowali się na emigrację z Niemiec i z Wolnego Miasta Gdańska. Wskazuje również na ostatecznie wypracowany pragmatyzm czołowych przedstawicieli gdańskiej gminy żydowskiej, który doprowadził do zorganizowania emigracji kolejnych grup gdańskich Żydów²⁸, w tym także kindertransportów.

Osobny rozdział poświęca Meisler Kaszubom – ludziom i krainie, którą określa jako wciśniętą pomiędzy Polskę a Niemcy. Wśród kaszubskich postaci szczególne miejsce zajmują Szerszewscy z Ogarnej. Pod tym fikcyjnym nazwiskiem autor ukrył rodzinę przyjaciela z czasów dzieciństwa i młodości Joachima (Bubiego) Wensierskiego, u którego krewnych w gospodarstwie w okolicy Wieżycy²⁹ spędzał kolejne przedwojenne wakacje, poznając kaszubski dzień codzienny i obrzędowość. Frank-narrator opowiada o tym jako o świecie zwielokrotnionej egzotyki w optyce chłopca z miasta i niekatolika.

Ojciec Bubiego był krawcem w domu towarowym Walther & Fleck mieszczącym się przy ulicy Długiej. Bubi to towarzysz przygód rozgrywających się na gdańskiej ulicy, miejscami szkicowanych w konwencji opowieści o dorastaniu, gdzie indziej z wykorzystaniem figury gdańskiego gawrosza – *bówki*. Wraz z Bubim i jego rodzeństwem nastoletni Frank przechodzi kolejne etapy społecznej inicjacji, między innymi podczas kaszubskiego obrzędu puste

²⁷ Amos Elon, *Bez wzajemności. Żydzi–Niemcy 1743–1933*, tłum. Krystyna Bratkowska, Aleksandra Geller, (Warszawa: Nisza, 2012); por. też Moshe Zimmermann, *Die deutsch-jüdische Symbiose, oder wie sagt man „Heimat“ im Plural? Vortrag am 4. internationalen Theodor-Herzl-Symposium am 9. April 2002 im Wiener Rathaus*, dostęp 11.08.2013, <http://www.religionen.at/irzimmermann.htm>.

²⁸ Zestawienie kolejnych grup emigracji zorganizowanej przez Gminę Synagogałną zamieścił w swojej książce, stanowiącej mieszankę monografii historycznej i relacji autobiograficznej, Samuel Echt – nauczyciel w Wolnym Mieście Gdańsku i działacz społeczności żydowskiej, *Dzieje Żydów gdańskich*, 478–479. Uzupełnia ją lista deportacji do Warszawy, Theresienstadt, Auschwitz i Bydgoszczy.

²⁹ Kuzynka Meislera, polsko-duńska dziennikarka i autorka autobiografii, wspomina wspólne wakacje z Frankiem i jego mamą w Wieżycy w 1934 roku; Felicja Raszkina-Nowak, *Moja gwiazda* (Białystok: Trans Humana, 2008).

nocy, odprawianego w kamienicy na ul. Ogarnej. Kreśląc postać Ewy, jedynej – jak zaznacza narrator – przyjaciółki w gimnazjum i pierwszej dziewczyny, wskazuje, że pochodziła z kaszubskiej rodziny. Jako jeden z fundamentów relacji z kaszubskimi przyjaciółmi pojawia się doświadczenie inności, wymiana taktyk przetrwania w rzeczywistości wymagającej od jednostki jednoznacznej deklaracji przynależności do kontekstu kulturowego oraz wzajemne wspieranie się w świecie zdecydowanych podziałów narodowych. Można oczywiście postawić pytanie, na ile wątki kaszubskie inspirowane były twórczością Güntera Grassa³⁰.

Sploty tożsamościowe. Pomiędzy Wschodem a Zachodem?

Na świadomość kulturowego i geopolitycznego usytuowania miasta pochodzenia – pomiędzy Wschodem a Zachodem Europy – oraz istnienia polsko-niemieckiego splotu kulturowego, który stanowił fundament socjalizacji autora, wskazuje już pierwotny tytuł angielskojęzycznego oryginału wspomnień: *On the Vistula Facing East*. To pograniczny paradoks kulturowy czy też palimpsestowa struktura: tytuł stanowi tłumaczenie na język angielski pierwszego wersu prusko-niemieckiej piosenki żołnierskiej *An der Weichsel gegen Osten*, ale ta skrywa jednakże kolejną warstwę. Autorem polskiego oryginału pieśni był żyjący w XIX wieku poeta i tłumacz Franciszek Kowalski. Polski pierwowzór powstał podczas powstania listopadowego, a pieśń w wersji niemieckiej³¹ rozpowszechniła się od około 1875 roku.

Opowieść Meislera otwiera fikcyjny list do dziadka Franza Bossa – gdańskiego kupca, właściciela wielu nieruchomości w Wolnym Mieście Gdańsku i na Pomorzu. W książce *Magiczny Sopot* (2007) popularyzatorka dziejów gdańskich i sopockich Żydów Hanna Domańska wspomina rodzinę Bossów i wzmiankuje, że Franz handlował skórą i był właścicielem sklepu z wyrobami skórzanymi w Gdańsku, a jego skład znajdował się przy Holzmarkt 5 (Targ Drzewny)³². Na kartach wspomnień Franka Meislera pojawiają się postacie krewnych z całego Pomorza, zarówno niemieckiej, jak i polskiej części – od Elbląga przez Kartuzy, Gdańsk, Bytów, Łębork po Piłę. Autobiograf zaznacza, że filie sklepów dziadka umiejscowione były po obydwu stronach Wisły – w Wolnym Mieście Gdańsku, Polsce i Niemczech; także logistyczna firma ojca działała pomiędzy Polską a Wolnym Miastem Gdańskim. Motywy przeprowadzki

³⁰ Motywom żydowskim we wczesnej twórczości Grassa i związkowi intertekstualnym pomiędzy jego prozą a autobiografiami autorów pochodzenia żydowskiego z Gdańska poświęcony jest rozdział „Günter Grass und die Danziger Juden beziehungsweise was Günter Grass in seine Schnecke verwoben hat und wie er dies tat” wzmiankowanej monografii *Jüdische Gedächtnisographien im Grenzraum*.

³¹ „An der Weichsel gegen Osten / da stand ein Soldat auf Posten; sieh; / da kame in schönes Mädchen / brachte Blumen aus dem Städtchen”.

³² Hanna Domańska, *Magiczny Sopot* (Gdańsk: Oskar, 2007), 48–49.

ojca do Gdańska zamknął autobiograf w następujących słowach, wskazujących typową rolę żydowskich przedsiębiorców – łączników pomiędzy gospodarką polską i niemiecką:

Mój ojciec, który z Uniwersytetu Warszawskiego przybył do Gdańska we wczesnych latach dwudziestych, nie miał zamiaru przeprowadzać się tu na stałe. Dostrzegł szansę w tym, że Traktat Wersalski uczynił z Gdańska Wolny Port, przez który musiały przechodzić polskie produkty eksportowe³³.

Döblin w swoim literackim reportażu z podróży po nowo utworzonym państwie polskim nie odnotował przejawów życia żydowskiego w Wolnym Mieście Gdańsku. Naszkicował je raczej jako nudne i prowincjonalne zachodnioeuropejskie miasto niemieckie³⁴. W obrazie-wspomnieniu Meislera Gdańsk mieni się natomiast kulturą różnorodnością, w tym odcieniami świata żydowskiego. Wolne Miasto Gdańsk jako środowisko wzrastania przyszłego memuarysty jest wręcz naznaczone wielością kultur wraz z przypisanymi im stereotypowymi wyobrażeniami i nieoczywistością wyborów pogranicza. Przy czym memuarysta oddaje hierarchię tychże kultur, wśród których dominującą rolę odgrywała niemieczyzna – jako język większości i zachodnioeuropejskiej „kultury wyższej”. Tutejsze rodziny żydowskie, tak jak i znaczna część Żydów na terenie Niemiec od końca XIX wieku, określały siebie jako Niemców wyznania mojżeszowego³⁵, przyjmując, iż patriotyzm niemiecki i judaizm nie stanowią wartości przeciwstawnych. Tę przejściową niemiecko-żydowską symbiozę przypieczętował liczny udział rekrutów żydowskich w I Wojnie Światowej³⁶, a w rodzinnym przekazie Bosów ucieleśniała ją postać Arthura Lewandowskiego, czarnego huzara, któremu poświęcony jest jeden z rozdziałów-portretów, zatytułowany *Artur-rach-ciach-ciach-ciach*. Emancypacja pojmowana była przez Żydów zachodnioeuropejskich przede wszystkim jako proces dotyczący jednostki – obywatela danego państwa³⁷. Już w XIX wieku Żydzi nie byli wykazywani

³³ Meisler, *Zaułkami pamięci*, 22.

³⁴ Tematykę tę podjęłam w artykule: „Die Abwesenheit des Anwesenden. Das Bild Danzigs in Alfred Döblins *Reise in Polen* versus in der Autobiographie von Danziger Autoren jüdischer Herkunft”, w: *Internationales Alfred-Döblin-Kolloquium. Interkulturelle Aspekte im Schaffen Alfred Döblins. Jahrbuch für Internationale Germanistik*, t. 121, red. Marion Brandt, Grażyna Kwiecińska (Bern et al.: Peter Lang, 2015), 67–90.

³⁵ Włodzimierz Stępiński, „Dzieje Żydów w pruskiej prowincji Pomorze i na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku w polskiej historiografii”, w: *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, red. Mieczysław Jaroszewicz, Włodzimierz Stępiński (Warszawa: DiG, 2007), 118.

³⁶ A także np. reakcje na utworzenie Wolnego Miasta Gdańska pod patronatem Ligi Narodów, które to spotkało się ze sprzeciwem gdańskich Żydów – „asymilatorów”. Zob. Berendt, *Żydzi na terenie Wolnego Miasta Gdańska*, 77; por. również Echt, *Dzieje Żydów gdańskich*, 86.

³⁷ Por. Dan Diner, *Gedächtniszeiten. Über jüdische und andere Geschichten* (München: C.H. Beck, 2003), 127.

w Niemczech jako odrębna grupa językowa czy też narodowa, podczas gdy w II Rzeczypospolitej przyznano im status mniejszości narodowej³⁸.

Zaznaczyć należy, że zasiedzali gdańscy Żydzi swoją tożsamość budowali na poczuciu odrębności, różnicy kulturowej i społecznej od (stereotypu) Żydów wschodnioeuropejskich, co w autobiografii Meislera oddaje poniższy fragment dotyczący dziadka autora:

Jako jeden z wiodących dobroczyńców gminy żydowskiej byłeś regularnie proszony o wsparcie polskich Żydów, zatrzymujących się w Gdańsku w drodze na Zachód. „Daj im podwójnie – brzmiała zazwyczaj Twoja odpowiedź – w ten sposób pojedą sobie dalej”. Przejeżdżali przez Gdańsk dziesiątkami tysięcy, bez grosza przy duszy, za cel obierając sobie Amerykę. (...) Podobnie jak inni żydowscy patrycjusze w Gdańsku hojnie łożyłeś na ich utrzymanie, starając się jednocześnie przyspieszyć ich wyjazd, jak tylko mogłeś. Choć byliście zjednoczeni w wierze, sądziłeś, że dzieli was wszystko inne. Twoim zdaniem Ameryka była krajem dla osób pozbawionych środków do życia i przegranych, a syjonizm poronionym pomysłem autorstwa *Ostjuden*, przedkładających pustynne piaski nad wschodnioeuropejski sztetl³⁹.

Zabarwione negatywnie określenie wschodnioeuropejskich Żydów *Ostjuden* w opowieści Meislera dotyczy tych z Polski, a jeden ze stereotypowych typów, określony metaforą *Luftmensch*⁴⁰, reprezentuje brat ojca, wujek Fimek.

Niemieckojęzyczne otoczenie gdańsko-pomorskich krewnych matki jej ślub z Polakiem postrzegało jako mezalians; przytoczona przez memuarystę anegdota z pamięci rodzinnej opowiada, jak ojciec narzeczonej wysłał do Polski detektywa, aby przeświecił pochodzenie kandydata na męża. Reakcje niemieckiej części rodziny na ten związek to powracający motyw na kartach wspomnień Franka Meislera, odsłaniający głębokie linie rozgraniczeń wewnątrzżydowskich. W tym samym czasie, tj. od połowy XIX wieku, w całej Europie kształtowały się podstawy „nowoczesnego antysemityzmu”, który tezy o mniejszej wartości „rasy semickiej” podpierał pseudonaukowymi badaniami⁴¹. Stąd żydowska tożsamość kształtowała

³⁸ Por. Yfaat Weiss, *Deutsche und polnische Juden vor dem Holocaust. Jüdische Identität zwischen Staatsbürgerschaft und Ethnizität 1933–1940* (Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2000), 11–12. (Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, t. 81). Zróżnicowany status społeczno-prawny postrzegany jest jako jedna z przyczyn odrębnego rozwijania się modeli samookreślenia się Żydów niemieckich i polskich.

³⁹ Meisler, *Zaułkami pamięci*, 22.

⁴⁰ Więcej o funkcjonowaniu określenia *Luftmensch* zob. Nicolas Berg, *Luftmenschen. Zur Geschichte einer Metapher* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, =Essays zur jüdischen Geschichte und Kultur, red. Dan Diner, t. 3).

⁴¹ Wolfgang Benz, „Die jüdische Erfahrung im deutschen Kaiserreich und in der Weimarer Republik”, w: *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*, 53.

się w splocie doświadczeń związanych m.in. z integracją, wewnątrzżydowskimi podziałami (w zakresie religii, zamożności, pozycji społecznej i przynależności do modelu kulturowego, wschodniego bądź też zachodnioeuropejskiego) oraz z antysemityzmem, także w odmianie żydowskiej.

Doświadczeniem formującym stały się dla Meislera dwa lata spędzone w Polskim Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Wolnym Mieście Gdańsku. Ponieważ jego znajomość polszczyzny – jak Frank-narrator podkreśla – była znikoma, przed rozpoczęciem nauki pobierał prywatne lekcje. Okres spędzony w szkole w Petershagen (na Zaroślaku) narrator wiąże z różnorodnymi odczuciami – obok uznania dla poziomu edukacji z niektórych przedmiotów, także z traumą wykluczenia jako niemieckiego Żyda w placówce przesiąkniętej ideami katolicko-narodowymi⁴², której program kształcenia zbudowany został wokół „kultu języka polskiego”⁴³. Twórcy szkoły i jej pracownicy uważali bowiem, że powinien to być bastion polskości⁴⁴. Używanie przez większość uczniów języka niemieckiego postrzegano jako przeszkodę w wychowaniu, a wyrugowanie wpływów niemieckiej kultury uznano za jeden z celów placówki⁴⁵.

Wielojęzyczność jako motyw i strategia literacka

Sięgając po tę autobiografię, czytelnik wchodzi w dialog z opowieścią wielokrotnego migranta. Można więc prześledzić formy wielojęzyczności i obecność „kultury wyjściowej” (Erstkultur) oraz kolejnych w opowieści autobiograficznej, spisanej w języku angielskim, czyli języku kultury trzeciej (niemiecki–polski–angielski). Wielojęzyczność w tekście Meislera stanowi więc literacką strategię, którą próbują oddać obydwaj przekłady – na język polski i niemiecki, choć w zróżnicowanym stopniu. To, co uderza czytelnika, to brak wtrąceń w języku nowohebrajskim.

Typową dla Meislera strategią narracyjną jest wplatanie zapożyczeń językowych. Cechują one jego styl, wskazując jednocześnie na stałą obecność wielojęzyczności w jego życiu. Języki wyznaczają etapy wędrówki i kolejne kody językowo-kulturowych rzeczywistości, których

⁴² Sprawozdania dyrekcji szkoły potwierdzają taki profil ideologiczny. Por. Jan Augustyński, *Sprawozdanie Dyrektora Gimnazjum za rok 1938/9* (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo im. Macierzy Szkolnej, 1939), 17, także: Jan Augustyński, „Podstawy prawne, na jakich opiera się polskie szkolnictwo na terenie W. M. Gdańska”, w: *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922–1939. Księga pamiątkowa*, t. 1, red. Bernard Janik (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1976), 91–94. Już pierwszy dyrektor szkoły w swojej mowie na jej otwarcie 13 maja 1922 roku mówił o oparciu wychowania młodzieży na katolicyzmie. Zob. Michał Władysław Urbanek, „Rola i zadania Gimnazjum Polskiego w Gdańsku”, w: *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922–1939*, 19.

⁴³ Przy czym warto zauważyć, że użyte pierwotnie słowo *kult* w tekście Urbanka zostało zastąpione słowem *kultura*. Zob. Urbanek, „Rola i zadania Gimnazjum Polskiego w Gdańsku”, 17.

⁴⁴ Por. Augustyński, *Sprawozdanie Dyrektora za rok 1938/39*, 19.

⁴⁵ Tamże, 21.

narrator doświadcza osobno bądź w splocie (a czasem i zapętleniu). Także w portretach postaci istotny jest język i nawiązania intertekstualne. Tak więc gdańskie dzieciństwo, osadzone w topografii miasta, oznaczone jest określeniami z języka gdańskiej ulicy (*Danzigerisch* lub *Danziger Missingsch*). Poza tym w narrację wplecione zostają również polska piosenka biesiadna *Wszystkie rybki śpią w jeziorze* (omyłkowo przez autora uznana za pogrzebową) oraz szlagiery niemieckie z lat trzydziestych XX wieku (np. *Erika, Erika, brauchst du einen Freund*⁴⁶). Pojawiają się też pojedyncze słowa, wywodzące się z jidysz, jak „hucpa”⁴⁷. Paletę intertekstualnych odniesień poszerzają fragmenty z tekstów literackich, między innymi wierszy Bertolta Brechta, Ericha Ruschkewitza, Juliana Tuwima czy Federico Garcíi Lorki.

Meislerowski robak

Frank Meisler ujmuje historię swojego życia w łańcuch metafor. Najważniejsza z nich to robak, protagonista opowieści przekazanej mu przez matkę:

Pisząc tę książkę, miałem doskonałą okazję, aby przypomnieć sobie historię, którą niegdyś opowiedziała mi matka. Pewien ptak zobaczył małego robaka pełzającego po ziemi, a kilka dni później natknął się na niego ponownie – tym razem na szczycie wysokiego drzewa. „Jak dostałeś się tak wysoko?” – spytał zdumiony ptak. Robak odparł: „Na brzuchu, bracie, cal za całem”⁴⁸.

Można odczytać tę opowieść w różnoraki sposób: jako ironiczną historię w rozwoju osobniczym, jako metaforę procesu zamykania w słowach własnego życia albo też jako intertekstualne nawiązanie do metafory ślimaka Güntera Grassa. Ślimak pojawia się w powieści *Z dziennika ślimaka* (1972) oraz w twórczości wizualnej artysty. Przy czym we wzmiankowanej powieści jedną z trzech głównych płaszczyzn narracyjnych stanowi właśnie historia gdańskich Żydów, dla której tworzywem była monografia historyczna Erwina Lichtensteina, ostatniego syndyka gminy żydowskiej w Wolnym Mieście Gdańsku. Metafora ślimaka w tekście Grassa spina wszystkie wątki: rodzinnej wyprawy na Kaszuby Grassa-ojca z najstarszymi synami bliźniakami, podróży pisarza związanych z kampanią wyborczą Willy’ego Brandta pod koniec lat sześćdziesiątych XX wieku oraz Wątpisza – ukrywającego się u kaszubskiej rodziny Stommów w Kartuzach antyfaszysty i byłego nauczyciela żydowskiego gimnazjum w Wolnym Mieście Gdańsku.

⁴⁶ Meisler, *Zaułkami pamięci*, 138.

⁴⁷ Tamże, 348.

⁴⁸ Tamże, 7.

Zarówno ślimak Grassa, jak i robak Meislera symbolizują przede wszystkim nie powolność, ale upór w dążeniu do celu pomimo napotykaných trudności. Zbigniew Świątłowski zinterpretował ślimaka u Grassa jako metaforę mądrej zdolności przeczekań niesprzyjającego momentu, a następnie kontynuowania wędrówki. Ślimak i robak są stale w drodze, a w związku z tym mają możliwość obserwowania rzeczywistości z różnych perspektyw. Są nastawieni do życia antydogmatycznie i dlatego też docierają dalej niż rewolucjoniści⁴⁹.

Postfaktograficzny charakter

Autobiograf nie rekonstruuje li tylko wydarzeń z przeszłości. Obrazy pamięci, które dzieli z czytelnikiem, mają charakter postfaktograficzny – rekonstrukcję zdominowała refleksja. Horyzont postrzegania i przestrzeń doświadczenia są wytyczone szeroko i w wielu wymiarach, poszerzone powojennymi lekturami i przeżyciami. A próba uchwycenia złożoności miejsca i momentu, wykraczającej poza własne przeżycia, jest świadomą decyzją⁵⁰. Stąd określam ten tekst jako postfaktograficzną literaturę Holocaustu, która na płaszczyźnie *histoire* – opowiadanej historii – koncentruje się na refleksji nad konsekwencjami Holocaustu, a nie na samej rekonstrukcji faktografii Zagłady. Autorzy tekstów tego typu nie szukają jedynie odpowiedzi na fundamentalne pytanie: „Kim byłem?”, które wraz z kolejnym: „Kim jestem teraz?” odgrywają centralną rolę w procesie ustalania jednostkowej tożsamości w toku autobiograficznej narracji⁵¹. Ich celem jest raczej próba odpowiedzi na pytanie: „Skąd pochodzę?”, „Jaki świat – nie tylko mi – odebrał Holocaust?”. To one są jedną z przyczyn napięcia narracyjnego, będąc zarazem nakierowanymi nie tyle na kondycję samej jednostki, co na kontekst historyczno-społeczny kształtujący jej tożsamość.

Inspirację dla tej propozycji terminologicznej stanowiła koncepcja szwajcarskich literaturoznawców Reto Sorga i Michaela Angelego. W toku dyskusji nad przypadkiem fikcyjnej autobiografii Binjamina Wilkomirskiego *Bruchstücke. Aus einer Kindheit 1939–1948* (1993) zaproponowali termin „postfaktische Shoah-Dokumentarliteratur”, który przetłumaczyć można jako „postfaktyczna dokumentarna literatura Zagłady”. W ich założeniu określenie ma stanowić uzupełniać standardową typologię literatury Holocaustu Jamesa Edwarda Younga⁵².

⁴⁹ Por. Zbigniew Świątłowski, „Günter Grass, czyli ślimakowość”, w: *Günter Grass i polski Pan Kichot*, red. Maria Janion (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 1999), 197.

⁵⁰ Zob. *Bibliografia od Autora* zamieszczona jako aneks do autobiografii.

⁵¹ Małgorzata Czermińska, „O autobiografii i autobiograficzności”, w: *Autobiografia*, red. Małgorzata Czermińska (Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2009), 5–6.

⁵² Por. James Edward Young, *Beschreiben des Holocaust. Darstellung und Formen der Interpretation* (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992); Reto Sorg, Michael Angele, „Selbsterfindung und Autobiographie. Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinn am Beispiel von Benjamin Wilkomirskis *Bruchstücke. Aus einer Kindheit*”

Starając się zredukować negatywne asocjacje towarzyszące recepcji tekstu Binjamina Wilkomirskiego oraz wątpliwości narosłe w niemieckojęzycznym dyskursie w ostatnich latach wokół słowa *postfaktisch* [postfaktyczny], między innymi w związku ze sposobem prowadzenia kampanii wyborczej przez Donalda Trumpa w 2016 roku (np. *postfaktisches Zeitalter*, *postfaktische Politik*), sięgnęłam po przymiotnik „postfaktograficzny”. W warstwie znaczeniowej wskazuje on na następstwo czasowe wydarzeń i interpretacji, nie przesądzając motywacji oraz zasięgu odkształceń obrazu.

Zagłada stanowi w opowieści Franka Meislera nie tylko załamanie tradycji w odniesieniu do grupy, lecz także centralny moment autobiograficzny. W opowiadanej historii życie dzieli się na to, co przed Holokaustem, i to, co dzieje się później. W przypadku opowieści Meislera linię podziału stanowi rozstanie z rodzicami w przededniu wybuchu wojny na dworcach kolejowych: z ojcem w Warszawie, a z matką w Gdańsku.

Literatura polsko-niemieckiego pogranicza kulturowego

Autobiograficzny tekst Franka Meislera dotyczy regionów historycznych, których specyfikę kształtowało przecięcie kultur i struktur państwowych, a tym samym obecność wędrujących i fantomowych granic. Dlatego też można go sytuować w obrębie literatury kulturowego pogranicza. Termin „literatura pogranicza” propagowali między innymi warszawski badacz literatury niemieckiej Tadeusz Namowicz i krakowska slawistka Maria Partyka-Dąbrowska, autorka monografii literatur południowej Słowiańszczyzny pod tytułem *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*⁵³. Literaturę kulturowego pogranicza można zdefiniować jako zbiór tekstów o obszarach, które konstytuuje granica (także w perspektywie historycznej), oraz tekstów autorów pochodzących z pogranicza, reprezentujących różne jego języki i wspólnoty pamięci. Przy czym należy odróżnić od tej propozycji terminologicznej obecne w refleksji germanistyki polskiej określenia *Grenzlandliteratur* i *neue Grenzlandliteratur*⁵⁴ (Hubert Orłowski). W przypadku tych terminów granica jest używana przede wszystkim w znaczeniu odgraniczania/oddzielenia oraz jako aksjologiczna asymetria w ukazywaniu opozycyjnych par Polak–Niemiec, polskość–niemieckość oraz Słowianie–Germanie. W przypadku literatury kulturowego pogranicza chodzi o całą gamę ujęć relacji etniczno-kulturowych wraz

1939–1948”, w: *Lese Zeichen. Semiotik und Hermeneutik in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Rusterholz zum 65. Geburtstag*, red. Henriette Herwig, Irmgard Wirtz, Stefan Bodo Würffel (Tübingen: Francke, 1999), 325–345.

⁵³ Maria Partyka-Dąbrowska, *Literatura pogranicza, pogranicza literatury* (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2004).

⁵⁴ Hubert Orłowski, „Grenzlandliteratur. Zur Karriere eines Begriffs und Phänomens”, w: *Heimat und Heimatliteratur in Vergangenheit und Gegenwart*, red. Hubert Orłowski (Poznań: New Ton, 1993), 9–18.

z formami hybrydyzacji oraz obszarami przenikania kulturowego. O przynależności do literatury pogranicza decyduje nie tyle stopień nasycenia literackością, gdyż funkcja estetyczna nie jest w tych tekstach najważniejsza. Stąd też za ważną jej część należy uznać piśmiennictwo autobiograficzne, jako jeden z obszarów literatury pojmowanej nie jako zbiór dzieł literackich, lecz jako obiekt refleksji literaturoznawczej o „kulturowej naturze”⁵⁵.

Literaturę pogranicza można postrzegać jako medium i reprezentację pamięci przestrzeni ukonstytuowanej granicą, pogranicza rozumianego z jednej strony jako zhierarchizowana i hierarchizująca przestrzeń konfrontacji, rywalizacji i kumulacji konfliktów, z drugiej zaś jako przestrzeń przenikania się kultur oraz wypracowywania form i taktyk współzycia, *modi co-vivendi*⁵⁶ przedstawicieli różnych grup etnicznych i społeczno-kulturowych. Z perspektywy jednostki, zwłaszcza wywodzącej się z mniejszości, to także przestrzeń zwielokrotnionych wyborów tożsamościowych. Stąd tekst pojmuję jako reprezentację procesów kulturowego kontaktu na pograniczu, zachodzącego w formie wymiany, wzajemnego przenikania, odgraniczania czy też konfliktu⁵⁷, (re)konstrukcję relacji etniczno-kulturowych i pozycjonowania się jednostki w tej konstelacji zależności.

Na literaturę kulturowego pogranicza można spojrzeć z perspektywy literaturoznawstwa interkulturowego (*interkulturelle Literaturwissenschaft*). Ta stosunkowo młoda dyscyplina koncentruje się na tekstach autorów reprezentujących co najmniej dwa konteksty kulturowe, między innymi literatów z doświadczeniem migracji czy też przedstawicieli mniejszości etnicznych i kulturowych. Teksty tak rozumianej literatury interkulturowej (*interkulturelle Literatur*) określane są także jako literatura syntez kulturowych (*Literatur der Kultursynthesen*). W badaniach, dydaktyce i organizacji wychodzi literaturoznawstwo interkulturowe od kulturowej refleksji nad kategorią obcości/inności i relacjami pomiędzy społecznością większościową a mniejszością. Nauka ta nie ma orientacji czysto filologicznej. Przyjmuje się w niej interdyscyplinarne podejście i korzysta z koncepcji metodologicznych

⁵⁵ Por. Ryszard Nycz, „Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego”, w: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. Michał Marek Markowski, Ryszard Nycz (Kraków: Universitas, 2006), 5–6.

⁵⁶ Termin ten, zapożyczony z rozważań Zygmunta Bauman, stanowi myśl przewodnią projektu zrealizowanego przez Gdańskie Towarzystwo Naukowe i Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Gdańskiego. Zob. *Miasto jako wspólny pokój: gdańskie modi co-vivendi*, red. Maria Mendel, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 2015, dostęp 12.06.2019, <http://repozytorium.ikm.gda.pl/items/show/138>. (Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 2015), dostęp 12.06.2019, <http://repozytorium.ikm.gda.pl/items/show/138>.

⁵⁷ Formy kulturowego kontaktu na pograniczu za Andrzej Sakson, Robert Traba, „Gross Purden. Uniwersalny charakter i specyfika opowieści o pograniczu polsko-niemieckim”, w: *Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza*, red. Andrzej Sakson, Robert Traba (Olsztyn: Borussia, 2007), 17.

wypracowanych przez kulturoznawstwo oraz nauki społeczne⁵⁸. Swojskość i obcość jako kategorie centralne stanowią punkt wyjścia wypracowywania koncepcji różnicujących zjawisko, takich jak hybrydowość i *Alterität* (Inność). Literaturoznawstwo interkulturowe afirmatywnie traktuje różnorodność i wielość, zarówno pozycji wyjściowych (*Blickwinkel*), jak i ujmowania problematyki oraz sposobów wypracowywania refleksji. Zróżnicowanie kulturowe nie jest tu ułomnością (handicap), lecz zaletą.

Po „topographical turn”⁵⁹, zainicjowanym myślą między innymi Georga Simmla i Henriego Lefebvre’a, przestrzeń nie jest już postrzegana jako fenomen ontologiczny tylko jako produkt społeczny czy też konstrukt kulturowy, który ujawnia wielowarstwowe, nierzadko sprzeczne procesy. Stąd też i cecha peryferyjności przypisana do pogranicza poddawana jest krytycznej weryfikacji. A ponieważ przestrzeń pogranicza jest porządkowana i naznaczona przebiegiem granic, których pierwotny cel to oddzielanie własnego terytorium od obcego, kształtuje ona rozwijanie tożsamości w polu napięcia pomiędzy swojskością a obcością. W centrum uwagi badacza znajdują się aktywne podmioty – jednostki i grupy – a także przestrzenie ich działalności oraz same działania. A pytania badawcze dotyczą mechanizmów włączania i wyłączenia oraz takich przestrzennych form reprezentacji, jak znaki, kody kulturowe i akty performatywne⁶⁰.

Stów kilka na zakończenie

Proces narastania czy też ujawniania wielogłosowości na pograniczu umożliwiły zmiany demokratyczne po 1989 roku. Lata dziewięćdziesiąte XX wieku, następujące bezpośrednio po okresie PRL, z jego dążeniem do homogenizacji narodowej, określić można jako okres intensywnego oswajania w pamięci zbiorowej mieszkańców Pomorza elementów niemieckiej przeszłości regionu. Pierwsze dekady XXI wieku naznaczone są natomiast stopniowo wrażliwym, choć o dużym lokalnym zróżnicowaniu, zainteresowaniem żydowską perspektywą. Istotnym katalizatorem tych przemian była debata wokół wydarzeń w Jedwabnem. Równoległe zaś coraz bardziej słyszalna jest na Pomorzu narracja kaszubska, która akcentuje wspólnotę i odrębność doświadczenia (pamięci zbiorowej) tej społeczności, stanowiącej bądź co

⁵⁸ Doris Bachmann-Medick, „Kulturanthropologische Horizonte interkultureller Literaturwissenschaft”, w: *Handbuch. Interkulturelle Germanistik*, red. Alois Wierlacher, Andrea Bogner (Stuttgart–Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2003), 439–448.

⁵⁹ Sigrid Weigel, „On the ‘Topographical Turn’. Concepts of Space in Cultural Studies and Kulturwissenschaften. A Cartographic Feud”, *European Review*, 17 (2009), 1: 187–201.

⁶⁰ Petra Ernst, Gerald Lamprecht, „Jewish Spaces. Die Kategorie Raum im Kontext kultureller Identitäten – Einleitende Anmerkungen zum Thema”, w: *Jewish Spaces. Die Kategorie Raum im Kontext kultureller Identitäten*, red. Petra Ernst, Gerald Lamprecht (Wien: StudienVerlag, 2010), 7.

bądź element kontynuacji na przestrzeni styku germańsko-słowiańskiego, naznaczonej w XX wieku przerwaniem ciągłości kulturowej. Przestrzeni, którą ukształtowało w XX wieku przede wszystkim doświadczenie II Wojny Światowej i jej konsekwencje geopolityczne, między innymi Zagłada i „transfer ludności”. Choć trzeba zaznaczyć, że mit całkowitej wymiany ludności pokutujący w obydwu makronarracjach narodowych dalece upraszcza sposób postrzegania relacji etnicznych na Pomorzu.

Teksty autobiograficzne stanowią istotny element polifonii głosów pogranicza, reprezentację, a zarazem jedno z mediów pamięci zbiorowej i indywidualnej. Franka Meislera postrzegać należy jako przedstawiciela memuarystów pochodzenia żydowskiego, których traktować można jako osobną grupę wśród autorów literatury pomorskiej. Jej wyróżnikiem jest odrębność wyznaniowa i doświadczenie funkcjonowania w życiu społecznym jako mniejszość, a w okresie nazizmu – jako mniejszość prześladowana, której odmówiono prawa do małej ojczyzny. Łączy ich jednakże nie tylko przynależność do mniejszości religijnej (niemieccy żydzi) lub etnicznej (polscy Żydzi) czy też bycie postrzeganym jako jej członkowie, ale także wzrastanie na polsko-niemieckim pograniczu w okresie zaostrzenia rywalizacji politycznej i kulturowej, przymusowa migracja oraz pamięć o Holocauście jako konstytutywny element żydowskiej tożsamości po 1945 roku.

Franka Meislera barwne opowieści gdańskiej ulicy i pomorskiego regionu uwalniane zdają się być z potrzeby ocalonego, dającego świadectwo czasom, czy też wielowymiarowej rzeczywistości, którą wymazano z przestrzeni kulturowej Pomorza bezpowrotnie, pozostawiając stosunkowo niewiele namacalnych i odczytywalnych dla przeciętnego przechodnia śladów. Dla współczesnego mieszkańca Pomorza książka ta stanowić może częściowo palimpsestową lekturę, prowadzącą do świata doświadczeń przedstawiciela jednej ze społeczności gdańszczyzan, która nie współtworzy dzisiejszej mozaiki mieszkańców miasta. Społeczność żydowska współczesnego Gdańska w decydującej większości ma bowiem korzenie w innych regionach dzisiejszej Polski i w związku z tym odmienną pamięć rodzinną. Dla czytelnika spoza Pomorza to być może opowieść o specyfice gdańskiego doświadczenia żydowskiego, w strefie rywalizacji kultury polskiej i niemieckiej, wschodnio- i zachodnioeuropejskiego żydostwa, gdzie przestrzeń interakcji z kulturą innością stanowi także rodzina. Dla kaszubskiego odbiorcy będzie to spojrzenie z boku na kaszubski świat, perspektywa obserwatora uwrażliwionego na różnorodność, także przedstawiciela kulturowej mniejszości w Wolnym Mieście Gdańsku i na Pomorzu, zakorzenionego w regionie historią rodzinną i emocjami. Ale przede wszystkim to spotkanie z człowiekiem pogranicza, który wskazuje na „tkankę łączną”, a w narracji

o własnym życiu wprowadza zarówno postawę wyznania, wyzwania, jak i świadka⁶¹ czasu. Spotkanie z refleksyjnym obserwatorem uczestniczącym, obdarzonym owym „spojrzeniem z ukosa”, wypracowanym w krytycznej interakcji z kulturowymi większościami, skłaniającym do zauważania obszarów hybrydyzacji (za Homim Bhabhą: „trzech przestrzeni”⁶²). Umożliwiają one pojmowanie świata także za pomocą matrycy „zarówno..., jak i”. Meisler-narrator nie unika obrachunków i podsumowań, a także dopowiadania kontekstów, często podlegających selekcji czy też przemilczaniu w narracjach pamięci o regionie. Stawia pytania i obnaża prawdy niechciane, obecne czy też odsunięte także w polsko-żydowskim dialogu. Wykraczając poza narodowe matryce postrzegania „albo–albo”, uwalnia się tym samym z kulturowego zakleszczenia, determinowanego postrzeganiem żydowskiego losu w XX wieku i narodowymi optykami ujmowania miejsca pochodzenia.

Bibliografia

- Abramowicz, Mieczysław. „Reise ins Leben. Kindertransporte aus Danzig 1939”. W: *Danziger Identitäten. Eine mitteleuropäische Debatte*, red. Basil Kerski, 97–113. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2011.
- Assmann, Jan. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Tłum. Anna Kryczyńska-Pham. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.
- Auerhahn, Nanette C., Dori Laub. „Holocaust Testimony”. W: *Holocaust and Genocide Studies*, 5 (1990), 447–462.
- Augustyński, Jan. „Podstawy prawne, na jakich opiera się polskie szkolnictwo na terenie W. M. Gdańska”. W: *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922–1939. Księga pamiątkowa*, red. Bernard Janik, 91–94. T. 1. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1976.
- Augustyński, Jan. *Sprawozdanie Dyrektora Gimnazjum za rok 1938/9*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo im. Macierzy Szkolnej, 1939.
- Beck, Ulrich. „Eigenes Leben. Skizzen zu einer biographischen Gesellschaftsanalyse”. W: *Eigenes Leben. Ausflüge in die unbekannte Gesellschaft, in der wir leben*, red. Ulrich Beck, Wilhelm Vossenkuhl, Ulf Erdmann Ziegler, 9–15. München: C.H. Beck, 1995.

⁶¹ Nawiązując do koncepcji Małgorzaty Czerwińskiej, dotyczącej postaw narracji manifestowanych w literaturze dokumentu osobistego. Zob. Małgorzata Czerwińska, *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie* (Kraków: Universitas, 2000), 17.

⁶² Homi K. Bhabha, *Miejsca kultury*, tłum. Tomasz Dobrogoszcz (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010).

- Berendt, Grzegorz. *Żydzi na terenie Wolnego Miasta Gdańska*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1997.
- Berg, Nicolas. *Luftmenschen. Zur Geschichte einer Metapher*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008 (=Essays zur jüdischen Geschichte und Kultur, red. Dan Diner, t. 3).
- Bhabha, Homi K., *Miejsca kultury*. Tłum. Tomasz Dobrogoszcz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.
- Borzyszkowska-Szewczyk, Miłosława. „Die Abwesenheit des Anwesenden. Das Bild Danzigs in Alfred Döblins *Reise in Polen* versus in der Autobiographik von Danziger Autoren jüdischer Herkunft”. W: *Internationales Alfred-Döblin-Kolloquium. Interkulturelle Aspekte im Schaffen Alfred Döblins. Jahrbuch für Internationale Germanistik*, t. 121, red. Marion Brandt, Grażyna Kwiecińska, 67–90. Bern et al.: Peter Lang, 2015.
- Borzyszkowska-Szewczyk, Miłosława. *Jüdische Gedächtnisographien im Grenzraum. Autobiographik nach 1945 von Autoren jüdischer Herkunft im Pommernland (Pommerellen und Hinterpommern)*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego – Instytut Kaszubski, 2019.
- Brandt, Marion. „Der Danziger Dichter und Publizist Erich Ruschkewitz (1904–[?])”. W: *Deutsch-jüdische Presse und jüdische Geschichte. Dokumente, Darstellungen, Wechselbeziehungen*, red. Eleonore Lappin, Michael Nagel, 59–72. T. 2. Bremen: edition lumière 2008.
- Curio, Claudia. *Verfolgung, Flucht, Rettung. Die Kindertransporte 1938/39 nach Großbritannien*. Berlin: Metropol Verlag, 2006.
- Czermińska, Małgorzata. „O autobiografii i autobiograficzności”. W: *Autobiografia*, red. Małgorzata Czermińska, Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2009.
- Czermińska, Małgorzata. *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie i wyzwanie*. Kraków: Universitas, 2000.
- Die Autobiographie. Zur Form und Geschichte einer literarischen Gattung*, red. Günter Niggel. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989.
- Die Kindertransporte 1938/39. Rettung und Integration*. Mit Beiträgen von Ilse Aichinger, red. Wolfgang Benz, Claudia Curio, Andrea Hammel. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 2003 (=Die Zeit des Nationalsozialismus).
- Diner, Dan. *Gedächtniszeiten. Über jüdische und andere Geschichten*. München: C.H. Beck, 2003.
- Döblin, Alfred. *Podróż po Polsce*. Tłum. Anna Wołkowicz. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000.
- Domańska, Hanna. *Magiczny Sopot*. Gdańsk: Oskar, 2007.
- Dworetzki, Gertrud. *Heimatort Freie Stadt Danzig*. Düsseldorf: Droste, 1986.
- Echt, Samuel. *Dzieje Żydów Gdańskich*. Tłum. Wojciech Łygaś, red. Mieczysław Abramowicz. Gdańsk: Maszoperia Literacka, 2012.
- Elon, Amos. *Bez wzajemności. Żydzi – Niemcy 1743–1933*. Tłum. Krystyna Bratkowska, Aleksandra Geller. Warszawa: Nisza, 2012.

- Ernst, Petra, Gerald Lamprecht. „Jewish Spaces. Die Kategorie Raum im Kontext kultureller Identitäten – Einleitende Anmerkungen zum Thema”. W: *Jewish Spaces. Die Kategorie Raum im Kontext kultureller Identitäten*, red. Petra Ernst, Gerald Lamprecht, 7–12. Wien: StudienVerlag, 2010.
- Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922–1939. Księga pamiątkowa*, t. 1, red. Bernard Janik. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1976, 91–94.
- Hahn, Eva, Hans-Henning Hahn. „Flucht und Vertreibung”. W: *Deutsche Erinnerungsorte*, red. Etienne Francois, Hagen Schulze. T. 1. München: C.H. Beck, 2001.
- Jaroszewicz, Mieczysław, Stępiński, Włodzimierz, red. *Żydzi oraz ich sąsiedzi na Pomorzu Zachodnim w XIX i XX wieku*. Warszawa: DiG, 2007.
- Kruszewski, Eugeniusz S. „Frank Meisler, Zaułkami pamięci. Gdańsk-London-Jaffa [...]”. W: *Acta Cassubiana*, 17 (2015): 288–290.
- Lejeune, Philippe. *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*. Tłum. Wincenty Grajewski i in., red. Regina Lubaś-Bartoszyńska. Kraków: Universitas 2007.
- Lichtenstein, Erwin. *Bericht an meine Familie. Ein Leben zwischen Danzig und Israel*. Mit einem Nachwort von Günter Grass. Darmstadt-Neuwied: Luchterhand, 1985.
- Mecklenburg, Norbert. „Interkulturelle Literaturwissenschaft”. W: *Handbuch. Interkulturelle Germanistik*, red. Alois Wierlacher, Andrea Bogner. Stuttgart: J.B. Metzler, 2003, 433–439.
- Meisler, Frank. *Zaułkami pamięci. Gdańsk – Londyn – Jaffa*. Tłum. Agata Reperek, Andrzej Szewczyk, red. i posłowie Miłośława Borzyszkowska-Szewczyk. Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2014.
- Metzler Lexikon. Literatur*, red. Dieter Burdorf, Christoph Fasbender, Burhard Moeninghoff. Stuttgart-Weimar: J.B. Metzler, 2007 (3).
- Miasto jako wspólny pokój: gdańskie modi co-vivendi*, red. Maria Mendel. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 2015. Dostęp 12.06.2019. <http://repozytorium.ikm.gda.pl/items/show/138>.
- Nycz, Ryszard. „Kulturowa natura, słaby profesjonalizm. Kilka uwag o przedmiocie poznania literackiego i statusie dyskursu literaturoznawczego”. W: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*, red. Michał Marek Markowski, Ryszard Nycz, 5–38. Kraków: Universitas, 2006.
- Orłowski Hubert, „Grenzlandliteratur. Zur Karriere eines Begriffs und Phänomens”, w: Hubert Orłowski, *Heimat und Heimatliteratur in Vergangenheit und Gegenwart*, 9–18. Poznań: New Ton, 1993.
- Pintus, Else / Elżbieta. *Moje prawdziwe przeżycia / Meine wahren Erlebnisse*. Tłum. Miłośława Borzyszkowska-Szewczyk, red. Józef Borzyszkowski. Gdańsk: Instytut Kaszubski, 2005.
- Raszkin-Nowak, Felicja. *Moja gwiazda*. Białystok: TransHumana, 2008.
- Ryzke-Kimmelman, Mira. *Life Beyond the Holocaust*. Red. i posłowie Gilya Gerda Schmidt. Knoxville: University of Tennessee Press, 2004.
- Sakson, Andrzej, Traba Robert. „Gross Purden. Uniwersalny charakter i specyfika opowieści o pograniczu polsko-niemieckim”, w: *Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza*, red. Andrzej Sakson, Robert Traba, 16–30. Olsztyn: Borussia, 2007.

- Schimank, Uwe. „Biographie als Autopoiesis. Eine systemtheoretische Rekonstruktion von Individualität”. W: *Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende*, red. Hans-Georg Brose, Bruno Hildebrandt, 55–72. Opladen: Verlag für Sozialwissenschaften 1988.
- Sorg, Reto, Michael Angele. „Selbsterfindung und Autobiographie. Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinn am Beispiel von Binjamin Wilkomirskis Bruchstücke. Aus einer Kindheit 1939–1948”. W: *Lese Zeichen. Semiotik und Hermeneutik in Raum und Zeit. Festschrift für Peter Rusterholz zum 65. Geburtstag*, red. Henriette Herwig, Irmgard Wirtz, Stefan Bodo Würffel, 325–345. Tübingen: Francke, 1999.
- Światłowski, Zbigniew. „Günter Grass, czyli ślimakowatość”. W: *Günter Grass i polski Pan Kichot*, red. Maria Janion, 190–200. Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 1999.
- Sigrid, Weigel. „On the ‘Topographical Turn’. Concepts of Space in Cultural Studies and Kulturwissenschaften. A Cartographic Feud”. W: *European Review* 17 (2009), 1: 187–201.
- Weiss, Yfaat. *Deutsche und polnische Juden vor dem Holocaust. Jüdische Identität zwischen Staatsbürgerschaft und Ethnizität 1933–1940*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2000 (=„Schriftenreihe der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte”, t. 81).
- Young, James Edward. *Beschreiben des Holocaust. Darstellung und Formen der Interpretation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992.
- Zerubavel, Yael. *Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*. Chicago–London: University of Chicago Press, 1995.
- Zimmermann, Moshe. *Die deutsch-jüdische Symbiose, oder wie sagt man „Heimat” im Plural? Vortrag am 4. internationalen Theodor-Herzl-Symposium am 9. April 2002 im Wiener Rathaus*. Dostęp 11.08.2013. <http://www.religionen.at/irzimmermann.htm>.

Wedged between East and West? The tangled identity of Frank Meisler

Summary

This article reflects on the textual constructions of identity and the image of the Free City of Gdańsk (Danzig) in Frank Meisler's autobiography *On the Vistula Facing East*, 1996 (*Zaułkami pamięci. Gdańsk–Londyn–Jaffa*, 2014; *An der Weichsel gegen Osten*, 2016). The author was a British-Israeli artist born in 1925 in the Free City of Gdańsk. The narrative analysis conducted here explores how Meisler presents cultural entanglements in the Free City of Gdańsk and its diversified Jewish community. My aim is to examine his strategies for portraying the borderland experience, his multilingualism, and for incorporating the Jewishness into the matrix of the East-West relations. Meisler's autobiography has been interpreted as an example of the literature of cultural borderlands and of post-factum Holocaust literature.

Keywords

Frank Meisler, Kindertransports, Free City of Gdańsk, Pomeranian Jews, identity project, literature of cultural borderlands, intercultural literature, Holocaust literature of post-factographic character

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Miłosława Borzyszkowska-Szewczyk, „Zakleszczony pomiędzy Wschodem i Zachodem? Tożsamościowe sploty Franka Meislera”, *Autobiografia. Literatura. Kultura. Media* 1 (2019), 12: 119–142. DOI 10.18276/au.2019.1.12-08